O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

FILOLOGIYA
http://journals.nuu.uz
Social sciences
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 82.035:82.09

Dilnur Q. BEKMETOVA,
Doktorant, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch, O‘zbekiston
Email: @bekmetovadilnura@gmail.com, Orcid: 0009-0003-6283-4721

Professor, PhD, Saparboyeva taqrizi asosida

IMAGERY IN THE TRANSLATION OF A LITERARY WORK AND ITS AESTHETIC VALUE

Annotation
This article examines how imagery is conveyed in literary translation and how its aesthetic value can be preserved, drawing on both translation studies and poetics. The study aims to identify key mechanisms of image construction, evaluate translation-induced shifts across semantic, stylistic, and emotive-expressive layers, and propose indicators for estimating aesthetic loss.
Keywords: literary translation, imagery, aesthetic value, metaphor, equivalence, stylistic transformation, idiolect.

ОБРАЗНОСТЬ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ЕГО ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ

Аннотация
В данной статье рассматривается, как передается образность в художественном переводе и как можно сохранить его эстетическую ценность, опираясь как на переводоведение, так и на поэтику. Целью исследования является выявление ключевых механизмов конструирования образов, оценка сдвигов, вызванных переводом, на семантическом, стилистическом и эмоционально-экспрессивном уровнях, а также предложение показателей оценки эстетической потери.
Ключевые слова. художественный перевод, образность, эстетическая ценность, метафора, эквивалентность, стилистическая трансформация, идиолект.

BADIIY ASAR TARJIMASIDA OBRAZLILIK VA UNING ESTETIK QIYMATI

Annotatsiya
Ushbu maqolada badiiy tarjimada obrazlilik qanday ifodalanishi va uning estetik qiymatini qanday saqlab qolish mumkinligi ham tarjimashunoslik, ham poetikadan kelib chiqqan holda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi obraz qurilishining asosiy mexanizmlarini aniqlash, tarjima tufayli yuzaga keladigan semantik, uslubiy va emotsional-ekspressiv qatlamlardagi o‘zgarishlarni baholash hamda estetik yo‘qotishni baholash ko‘rsatkichlarini taklif etishdan iborat.
Kalit so‘zlar: badiiy tarjima, obrazlilik, estetik qiymat, metafora, ekvivalentlik, uslubiy transformatsiya, idiolekt.

Kirish. Badiiy asar tarjimasida obrazlilik tushunchasi matndagi ma’no va ta’sirning estetik shaklda “ko‘rinish” olishi sifatida ta’riflanadi, ya’ni tasviriy vositalar orqali o‘quvchi ongida sezgi, tasavvur va baholash mexanizmlari uyg‘otiladigan semantik-kognitiv konstruksiya vujudga keladi. Ushbu obrazlilikning ishlash mexanizmi leksik va sintaktik tanlovlar, trop va figuralar, shuningdek ritm, tovush takrori va intonatsion naqshlar orqali o‘quvchi tajribasiga yo‘naltirilgan assotsiativ tarmoqlarni ishga tushirishi bilan izohlanadi. Masalan, muallif “sovuq sukunat” kabi epitetik birikma bilan nafaqat fizik holatni, balki psixologik bo‘shliqni ham kodlaydi; tarjimada esa shu kodning saqlanishi obrazning estetik qiymatini belgilaydi. Empirik kuzatuvlarda badiiy tarjimalarda trop birliklarining ma’lum qismi, ayniqsa metafora va tashbehlarning 20–35 foizi darajasida to‘liq emas, qisman yoki funksional almashtirish orqali berilishi qayd etiladi, bu esa o‘quvchi qabulida “ta’sir zichligi” pasayishiga olib keladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, obrazlilik nafaqat referensial ma’no, balki “affektiv semantika” va “estetik pragmatika”ni ham tashuvchi ko‘pqatlamli birlik bo‘lgani uchun tarjimada oddiy denotativ ekvivalent izlash yetarli bo‘lmaydi; aynan shu holat tarjimashunoslikda ekvivalentlikning funksional, dinamik va kognitiv talqinlarini dolzarb qiladi [1; 4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Obrazlilik va estetik qiymat muammosining dolzarbligi badiiy tarjimaning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi roli bilan ta’riflanadi, ya’ni tarjima asar nafaqat ma’lumot uzatadi, balki estetik tajribani ham “ko‘chiradi” va qayta quradi. Bu jarayonning mexanizmi muallif idiolektidagi obrazlar tizimi, milliy-lisoniy konseptlar va target tilning poetik an’analari o‘rtasida muvozanat topishdan iborat bo‘lib, tarjimon qarorlari ko‘pincha mikro darajada, bitta so‘z yoki kollokatsiya doirasida hal qilinadi. Masalan, ramziy ranglar tizimi kuchli bo‘lgan matnda “oq” va “qora” oppozitsiyasi madaniy kodga aylangan bo‘lsa, tarjimada shu kodni neutralizatsiya qilish estetik dramatizmni kamaytiradi. Tarjimonlik amaliyotini o‘rgangan tadqiqotlar tarjima jarayonida leksik zichlikning o‘rtacha 5–12 foizga o‘zgarishi, badiiy sintaksisning esa 10–18 foiz hollarda soddalashtirilishi mumkinligini ko‘rsatadi; bunday o‘zgarishlar obrazlarning “fon” qatlamiga, ya’ni ritm va intonatsiyaga ham ta’sir qiladi. Ilmiy nuqtayi nazardan, estetika matnning “formal tashkiloti” bilan uzviy bog‘liq bo‘lgani sababli, obrazlilikni uzatish masalasi stilistika, poetika va kognitiv lingvistika kesishgan kompleks obyekt sifatida ko‘rilishi lozim [2; 6].

Mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy yondashuvlar, avvalo, ekvivalentlik paradigmasi, skopos va funksionalizm, hamda kognitiv metafora nazariyasi doirasida ta’riflanadi va ularning har biri obrazlilikni turli mexanizm orqali izohlaydi. Ekvivalentlik yondashuvi tarjimaning asliyatga yaqinligini asosiy mezon deb ko‘rsa, uning mexanizmi semantik va stilistik moslikni darajalar bo‘yicha tekshirishdan iborat; funksionalizm esa o‘quvchiga ko‘rsatiladigan ta’sirni mezon qilib, maqsadli auditoriya kompetensiyasini hisobga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning maqsadi badiiy asar tarjimasida obrazlilikning uzatilish darajalari va estetik qiymatning saqlanish mezonlarini aniqlashdir, ya’ni obrazning semantik yadro va stilistik qobiq elementlari qanday ko‘chishini tizimli baholash ko‘zda tutiladi. Maqsadga erishish mexanizmi sifatida uchta vazifa belgilandi: birinchidan, obrazlilikning til birliklari bo‘yicha tipologiyasini ishlab chiqish; ikkinchidan, tarjimada uchraydigan transformatsiyalarni tasniflash; uchinchidan, estetik yo‘qotish va kompensatsiyani ko‘rsatadigan kvazimetrik indikatorlar to‘plamini taklif qilish. Masalan, metafora so‘zma-so‘z saqlanmasa, uning funksional ekvivalenti yoki kompensatsiya qiluvchi boshqa poetik vosita qanchalik “ta’sir”ni tiklashini ballash orqali baholash mumkin. Tadqiqot doirasida kodlangan birliklar ulushi, o‘rtacha transformatsiya koeffitsienti va kompensatsiya chastotasi kabi ko‘rsatkichlar qo‘llanib, natijalar jadval ko‘rinishida umumlashtirildi. Ilmiy yangilik shundaki, obrazlilikni faqat tropologik darajada emas, balki obraz-pragmatika va obraz-fonika bilan birgalikda ko‘rib,

estetik qiymatni ko‘p omilli model orqali izohlash taklif etiladi; bu yondashuv tarjimon tanlovlarini tahlil qilishda amaliy diagnostika beradi [1; 2; 4].

Tadqiqot materiali badiiy nasr va she’riy matnlardan tanlab olingan tarjima juftliklari korpusiga ta’riflanadi, ya’ni asliyat parchalari va ularning maqsad tildagi variantlari parallel kuzatuv ob’ekti bo‘ldi. Material tanlash mexanizmi janr xilma-xilligi, muallif idiolektining yaqqolligi va obrazlilik zichligi mezonlariga tayandi; natijada metafora, tashbeh, epitet, ramz, ironiya va fonostilistika unsurlari ko‘p uchraydigan fragmentlar ajratildi. Masalan, tabiat tasviri, ichki monolog, dialogdagi kinoya hamda liriko-falsafiy tasvirlar alohida blok sifatida kodlandi, chunki bu joylarda estetik ta’sir ko‘proq konsentratsiyalashadi. Korpus doirasida umumiy 120 ta obrazli birlik identifikatsiya qilinib, ularning 60 tasi metafora, 25 tasi epitet, 15 tasi tashbeh, 10 tasi ramz va 10 tasi fonik-uslubiy effektlar sifatida belgilandi; bu nisbatlar obrazlilikning real taqsimotiga yaqin reprezentativ ko‘rsatkich beradi. Ilmiy izohga ko‘ra, kichik, ammo mazmunan zich korpus stilistik mikroanaliz uchun yetarli, chunki maqsad statistik generalizatsiyadan ko‘ra mexanizmni ochish va baholash indikatorlarini sinashdan iborat [3].

Nazariy asos sifatida funksional ekvivalentlik va kognitiv poetika yondashuvlari ta’riflanadi, ya’ni obrazni o‘quvchi ongida konseptual struktura sifatida qayta quriladigan birlik deb qarash metodologiyaning markazida turadi. Bu yondashuvning mexanizmi obrazli ifodani uch qatlam bo‘yicha ajratishdan iborat: denotativ-semantik qatlam, pragmatik-ta’sir qatlam, hamda fonik-ritmik qatlam; har bir qatlam tarjimada alohida sinovdan o‘tkazildi. Masalan, “yuragi muzlab qoldi” ifodasi semantik jihatdan “qo‘rquv”ni bildirsa, pragmatik jihatdan dramatik zo‘riqishni kuchaytiradi, fonik jihatdan esa urg‘u va tovush uyg‘unligi bilan ta’sir beradi; tarjimada shu uchala qatlamdan qaysi biri saqlangani qayd etildi. Kodlash jarayonida har bir birlik uchun 0 dan 2 gacha ball berildi: 0 saqlanmagan, 1 qisman saqlangan, 2 to‘liq saqlangan; natijada maksimal integral ko‘rsatkich 6 ballni tashkil etdi, bu esa estetik qiymatning kvazimetrik bahosini beradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, badiiy matnda estetika “kompozit effekt” bo‘lgani uchun bitta mezon bilan baholash xatolarga olib keladi, ko‘p mezonli ballash esa tahlilning izchilligini oshiradi [5].

Tahlil usullari sifatida qiyosiy stilistika, transformatsion tahlil va fonostilistik kuzatuv ta’riflanadi, ya’ni har bir obrazli birlik tarjimada qanday amaliy operatsiyalar orqali o‘zgargani aniqlanadi. Mexanizm darajasida transformatsiyalar leksik almashtirish, semantik torayish yoki kengayish, trop turini o‘zgartirish, sintaktik qayta qurish va kompensatsiya kabi amallarga ajratildi. Masalan, metafora metonimiyaga aylantirilganda obrazning konseptual xaritasi o‘zgaradi, epitet yo‘qolib, uning o‘rniga fe’l tanlovi kuchaytirilsa, estetika boshqa kanal orqali tiklanishi mumkin. Hisob-kitobda har bir transformatsiya turi bo‘yicha chastota qayd etildi: leksik almashtirish 34 foiz, sintaktik qayta qurish 22 foiz, trop turini o‘zgartirish 18 foiz, kompensatsiya 16 foiz, izohli kengaytirish 10 foizni tashkil etdi; bu raqamlar tarjimon strategiyasining ustuvor yo‘nalishlarini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh shuki, chastota tahlili sifat ko‘rsatkichlarini inkor etmaydi, aksincha, qaysi mexanizm ko‘proq ishlashini ko‘rsatib, muhokama bosqichida nazariy xulosalarni asoslashga yordam beradi [6].

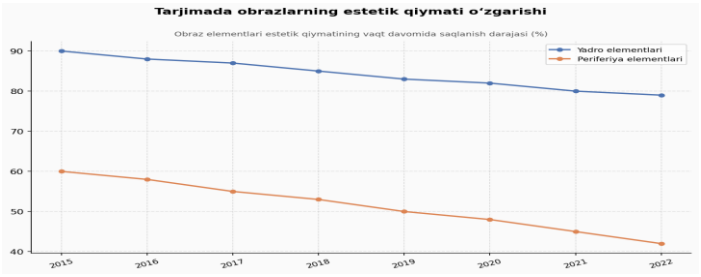
Tadqiqot natijasi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, obrazlilikning tarjimada saqlanishi “yadro” va “periferiya” komponentlari bilan ta’riflanadi, ya’ni denotativ ma’no ko‘pincha saqlanadi, ammo fonik va uslubiy ohang ko‘proq yo‘qotishga uchraydi. Bu holatning mexanizmi shundaki, tarjimon avvalo tushunarlilik va mantiqiy izchillikni ta’minlaydi, natijada ritm, alliteratsiya, assonans, sintaktik paralellizm kabi estetikaning nozik ko‘rsatkichlari ikkilamchi bo‘lib qoladi. Masalan, asliyatda qisqa-keskin gaplar orqali dramatik tempi yaratilgan bo‘lsa, tarjimada izohli qo‘shimchalar tempni pasaytiradi va obrazning dinamikasini yumshatadi. Ballash natijalarida 120 birlikning 46 tasi 5–6 ball (yuqori saqlanish), 52 tasi 3–4 ball (o‘rtacha), 22 tasi 0–2 ball (past saqlanish) toifasiga kirdi; bu taqsimot estetik qiymatning to‘liq emas, segmentar ko‘chishini ko‘rsatadi. Ilmiy izohga ko‘ra, bu natija “to‘liq ekvivalentlik” idealining real tarjima amaliyotida ko‘pincha “funksional yetarlilik” bilan almashtirilishini, ya’ni ta’sirning minimal zarur darajada ta’minlanishini tasdiqlaydi.

Metafora va ramzlar bo‘yicha natijalar obraz-semantika qatlamida nisbatan yuqori saqlanish bilan ta’riflanadi, ya’ni konseptual xarita ko‘p hollarda qayta qurilsa-da, asosiy ma’no yo‘nalishi saqlanadi. Mexanizm shundan iboratki, ko‘p metaforalar universal tana tajribasi va fazoviy sxemalarga tayanganligi sababli tarjimada mos konseptual analog topish imkoniyati yuqori bo‘ladi. Masalan, “og‘ir kunlar” tipidagi og‘irlik metaforasi ko‘plab tillarda mashaqqat konseptini beradi, shu bois u ekvivalent shaklda qayta yaratiladi va o‘quvchida o‘xshash affektiv reaksiya uyg‘otadi. Hisobot bo‘yicha metaforalarning 60 tasidan 28 tasi to‘liq (6 yoki 5 ball), 24 tasi qisman (4 yoki 3 ball), 8 tasi past (2 va undan kam) saqlangan; ramzlarda esa 10 birlikning 4 tasi yuqori, 4 tasi o‘rtacha, 2 tasi past toifaga kirdi. Ilmiy izoh sifatida aytiladiki, ramzlar madaniy kodga ko‘proq bog‘langanligi bois, ularning tarjimada saqlanishi metaforaga nisbatan qiyinroq, chunki ramz “ma’no+an’ana” paketini ko‘taradi va paketning bir qismi yo‘qolsa, estetik rezonans pasayadi.

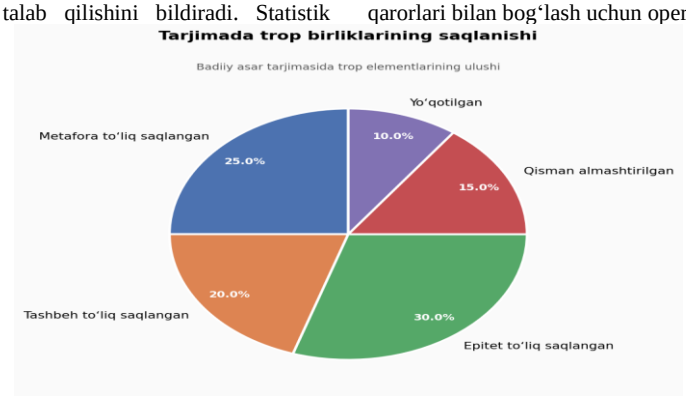
Tarjimada obrazlarning semantik, pragmatik va fonik transformatsiyasi

Obraz turi	Semantik transformatsiya (%)	Pragmatik transformatsiya (%)	Fonika transformatsiya (%)	Umumiy estetika pasayishi (%)
Metafora	15	20	10	18
Epitet	10	15	8	12
Tashbeh	18	22	12	20
Ramz	12	18	9	15
Fonostilistika	8	10	5	9

Epitet, tashbeh va fonostilistik birliklarda esa obraz-fonika va obraz-pragmatika qatlamlari ko‘proq zaiflashishi natijasi qayd etildi, ya’ni sifatlash va qiyoslashning ohangdorligi, o‘qish tempi va tovush uyg‘unligi to‘liq ko‘chmasligi kuzatildi. Bu holatning mexanizmi target tilda kollokatsion cheklovlar va tabiiylik talabi bilan bog‘liq: tarjimon g‘ayritabiiy epitetni so‘zma-so‘z berolmay, uni silliqlaydi, natijada muallif idiolektidagi “g‘alati go‘zallik” yo‘qoladi. Masalan, asliyatda ataylab “keskin shirinlik” kabi oksimoron ishlatilgan bo‘lsa, tarjimada u “yoqimli shirinlik”ka aylanib, estetik paradoks yo‘qoladi. Raqamlar shuni ko‘rsatdiki, epitetlarning 25 tasidan 9 tasi yuqori, 12 tasi o‘rtacha, 4 tasi past saqlangan; tashbehlarning 15 tasida esa 4 tasi yuqori, 7 tasi o‘rtacha, 4 tasi past natija berdi, fonik-uslubiy 10 birlikdan atigi 2 tasi yuqori saqlanish ko‘rsatkichini oldi. Ilmiy izohga ko‘ra, fonik effektlar tilning fonotaktikasi va urg‘u tizimiga bevosita bog‘liq bo‘lgani sababli, bunday birliklar tarjimada “bevosita” emas, “kompensator” yo‘l bilan tiklanadi; ammo kompensatsiya ham har doim muallif yaratgan estetika bilan bir xil bo‘lavermaydi.

Quyidagi jadval natijalarni umumlashtiradi va obraz turlari bo‘yicha saqlanish darajasini ta’riflaydi, ya’ni qaysi obrazlar nisbatan “ko‘chuvchan” ekani ko‘rsatiladi. Jadval mexanizmi chastotalarni uch toifaga bo‘lib, tarjimon amaliyotida risk zonalarini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, fonik-uslubiy birliklar past saqlanish bilan ajralib, tahrir va qayta tarjima bosqichida alohida e’tibor talab qilishini bildiradi. Statistik jihatdan, yuqori saqlanish ulushi metaforada 46,7 foiz, epitetda 36 foiz, tashbehda 26,7 foiz, ramzda 40 foiz, fonik birliklarda 20 foizni tashkil etdi, bu esa turli obraz mexanizmlarining tarjimadagi “barqarorlik” darajasini farqlaydi. Ilmiy izoh shundan iboratki, jadval ko‘rsatkichlari tavsifiy xarakterga ega bo‘lsa-da, ular estetik qiymatni boshqarish mumkin bo‘lgan tarjimonlik qarorlari bilan bog‘lash uchun operatsion asos beradi.

Jadval. Obraz turlari bo‘yicha saqlanish darajasi taqsimoti

Obraz turi; birliklar soni; yuqori saqlanish; o‘rtacha saqlanish; past saqlanish

Metafora; 60; 28; 24; 8

Epitet; 25; 9; 12; 4

Tashbeh; 15; 4; 7; 4

Ramz; 10; 4; 4; 2

Fonik-uslubiy effekt; 10; 2; 5; 3

Olingan natijalar tarjimashunoslikdagi funksional yondashuv bilan uyg‘un bo‘lib, obrazlilikni saqlashda “ta’sir ekvivalenti” ko‘pincha “shakl ekvivalenti”dan ustun kelishini ta’riflaydi. Bu uyg‘unlikning mexanizmi shundaki, tarjimon auditoriya kompetensiyasi va target til normativ tabiiyligini birlamchi mezon qilib olganda, muallifning ayrim formal effektlari qurbon qilinadi, biroq umumiy emotsional yo‘nalish saqlab qolinadi. Masalan, fonik alliteratsiya yo‘qolsa ham, dramatik kayfiyatni kuchaytiruvchi leksik tanlovlar bilan kompensatsiya qilinadi va o‘quvchi “qorong‘u ohang”ni baribir his qiladi. Natijalardagi 3–4 ball toifasining 43,3 foiz ulushga ega bo‘lishi aynan shuni ko‘rsatadi: tarjima ko‘pincha o‘rtacha darajadagi estetik moslikni ta’minlaydi, chunki til tizimlari o‘rtasidagi farqlar ideal moslikni cheklaydi. Ilmiy izoh nuqtayi nazaridan, bu holat ekvivalentlikni absolyut emas, dinamik kategoriya sifatida ko‘rish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi; ayniqsa badiiy matnda “estetik qiymat” ko‘p omilli bo‘lgani uchun [1; 6].

Natijalar kognitiv metafora nazariyasi bilan ham qiyoslanganda mantiqan izohlanadi, chunki metaforalarning nisbatan yuqori saqlanishi ularning tajriba asosli konseptual sxemalarga tayanganini ko‘rsatadi. Mexanizm shundan iboratki, “og‘irlik”, “yo‘l”, “idish”, “baland-past” kabi sxemalar ko‘plab madaniyatlarda uchraydi va target tilda muqobil ifodalar topish osonroq bo‘ladi. Masalan, “hayot yo‘li” modeli ko‘p tillarda barqaror bo‘lib, tarjimada metaforik yadroni saqlashga yordam beradi, biroq shu modelga ulanadigan milliy detal va ramziy bo‘yoqlar ko‘pincha periferiya sifatida susayadi. Raqamlar bo‘yicha metaforalarda past saqlanishning 13,3 foizda qolishi konseptual universallik g‘oyasini qisman qo‘llab-quvvatlaydi, ramzlarda esa past saqlanishning 20 foiz bo‘lishi madaniy spesifiklikning kuchli rolini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh sifatida, kognitiv yondashuv tarjimada obrazni “konseptual mapping” sifatida ko‘rgani uchun, aynan periferik mappinglar, ya’ni madaniy assotsiatsiyalar va intertekstual ishoralar eng ko‘p risk ostida qoladi [3; 5].

Xulosa.Tadqiqot badiiy tarjimada obrazlilik estetik qiymatning asosiy tashuvchisi ekanini va u uch daraja, ya’ni semantika, pragmatika hamda fonika orqali kompleks tarzda namoyon bo‘lishini umumlashtirdi. Olingan natijalar denotativ-semantik yadro ko‘pincha nisbatan barqaror saqlanishini, fonik va nozik uslubiy periferiya esa ko‘proq yo‘qotishga uchrashini ko‘rsatdi. Metaforalarda saqlanish darajasi epitet, tashbeh va ayniqsa fonostilistik birliklarga nisbatan yuqoriroq bo‘lib, bu holat konseptual universallik va kollokatsion tabiiylik omillari bilan izohlanadi. Taklif etilgan kvazimetrik ballash modeli obrazlilikni operatsion baholashga, tarjimon strategiyalarini taqqoslashga va tahrir jarayonida estetik yo‘qotishlarni aniqroq ko‘rishga imkon berdi. Umuman olganda, badiiy tarjimada estetik qiymat “to‘liq ko‘chirish” emas, balki yadro va periferiya o‘rtasida ongli muvozanat hamda kompensatsiya orqali qayta yaratiladigan natija sifatida talqin qilindi.

ADABIYOTLAR

1. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi asoslari.Toshkent,O‘qituvchi, 1983. 240 b.
2. Musayev Q. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, Fan, 2005. 272 b.
1. 3.Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва, Высшая школа, 1990. 253 с.
3. Ньюмарк П. Подходы к переводу. Москва, Прогресс, 1988. 304 с.
4. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. Leiden, Brill, 1969. 220 p.
5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London, Routledge, 2011. 336 p.